

אחדות ההפכים

ישראל והתפוצות בהגותו של הרב שג"ר

זכריה טרובוף

במשך רוב שנותיה, שלטה בהגות הציונית תפיסה רחבה של 'שלילת הגלות'¹, אשר ראתה בחיים היהודיים שמחוץ לארץ ישראל חיים דלים, רצופי אנטישמיות ולכן גם חסרי עתיד. גישה זו לא הייתה נחלת הציונות החילונית בלבד; היא באה לידי ביטוי גם בציונות הדתית, כמו למשל בכתביהם של שני האישים המשפיעים ביותר שלה – הרב אברהם יצחק הכהן קוק ובנו, הרב צבי יהודה קוק.² עבור הראי"ה, הגולה היא מקום שבו הקודש מנוכר מהחול, וחיי הלאום היהודיים מתקשים לצמוח, מה שמונע את שגשוגם של חיים יהודיים מלאים. רק השיבה לארץ ישראל תאפשר, לשיטתו, התחדשות דתית אמיתית של התורה ושל העם.³ גישה זו התעצמה בכתבי בנו, הרצי"ה, שראה בתפוצות לא רק מקום של חיים יהודיים פגומים אלא כמקום שיש לנטוש אותו ככל מחיר. בעיני הרצי"ה, החיים מחוץ לארץ ישראל הם חטא כה גדול, עד כי הוא

הרב זכריה
טרובוף מנהל את
התכנית 'בינה
לעיתים' בישיבת
שיח יצחק. שימש
בעבר כרב בית
כנסת 'סידר
סיני' בקליבלנד
שבאווהיו. בקיץ
האחרון עלה
לארץ עם
משפחתו

- 1 לחיבורים קלאסיים על שלילת הגלות בהגות הציונית הכללית, ראו: Charles Liebman and Eliezer Don-Yehiya, *Civil Religion in Israel*, Berkley 1983; אליעזר שביד, 'שתי גישות לרעיון "שלילת הגולה" באידאולוגיה הציונית', *הציונות*, ט (תשמ"ד), עמ' 21-44.
- 2 לסקירה מפורטת של מושג 'שלילת הגלות' בהגות הציונית דתית, ראו: אליעזר דון יחיא, 'שלילת הגלות בציונות הדתית', אבי שגיא ודוב שוורץ (עורכים), *מאה שנות ציונות דתית*, ג, רמת גן תשס"ג, עמ' 229-258; הנ"ל, 'יהדות, ציונות וגלות: תמורות בתפיסת הגלות בהגות הציונות ובחברה הישראלית', עופר שיף (עורך), *גלויות ישראליות: מולדת וגלות בשיח הישראלי*, שדה בוקר תשע"ה, עמ' 280-318; Ehud Luz, *Parallels Meet, Religion and Nationalism in the Early Zionist Movement*, Philadelphia 1988.
- 3 אף שנושא זה נידון בהרחבה לאורך כתביו של הראי"ה, ההתייחסות המקיפה ביותר מופיעה במאמרו 'למהלך האידיאות בישראל', אורות, ירושלים תש"י.

קובע כי חורבן הקהילות היהודיות באירופה היה תנאי מקדים לחזרת העם היהודי לארץ ישראל.⁴ כאביו, הרצי"ה הושפע עמוקות מהאמונה המשיחית שלפיה שיבת היהודים לארץ ישראל מבשרת את הגאולה, אבל הם לא היו יחידים; גישות דומות בלטו גם בכתבים של הוגים מובילים נוספים של הפועל המזרחי, ואף אצל רבנים מתונים יותר בציונות הדתית, כגון הרב חיים דוד הלוי.⁵

כפי שניתן אולי לצפות, הוגי דעות ציוניים-דתיים בתפוצות ביטאו לעתים נדירות בלבד, אם בכלל, אמירות נוקבות וחד משמעיות כגון אלה. הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק, אולי הנציג האמריקני הכולט ביותר של ציבור זה במאה העשרים, מעולם לא התבטא בעד קץ הגלות. במכתב פרטי שכתב (בעברית) למשה אונא, חבר שדה אליהו, הוא מסביר כי תמיכתו במזרחי נובעת מכך שראה בה "תנועה גדולה בעלת אידיאולוגיה מסוימת והשקפת עולם שכוחה יפה בין בארץ ובין בגולה".⁶ התנועה ביטאה את חזונו הרחב, של האורתודוקסיה המודרנית ('מודרן אורתודוקס') שייסד בארצות הברית, שכן "ביד תנועה זו נתון המענה לבעיה חמורה: איך אפשר להכניס את עולם הנצח שלנו לתוך ההוד של העולם המודרני? איך יכולים אנו לעמוד עמידה חזקה ורבת אונים בתוך תוכה של החברה המודרנית ולקדש את המתחדש והמתרחש יום-יום בקדושה עליונה?".⁷ שאלות אלה, לדידו של הרב סולובייצ'יק, עומדות בלב החיים הדתיים המודרניים ודורשות מענה, בישראל כמו גם בתפוצות.⁸

בעשורים האחרונים עברה הציונות החילונית תהליך של הערכה מחודשת ביחס לגישתה כלפי התפוצות, אשר הוביל להזדהות מוגברת עם היהודים החיים מחוץ לישראל. תהליך זה נובע מכמה התפתחויות שחלו ביהדות התפוצות כמו גם בחברה הישראלית. כיום, לאחר כמה גלי עלייה מברית המועצות לשעבר ומאתיופיה, רוב יהודי התפוצות חיים במדינות מערביות מבוססות ובמרחק בטוח יחסית מאנטישמיות. יתרה מכך, ההגות הציונית כיום פחות מונוליטית והיא משלבת נרטיבים רבים יותר אל תוך ההיסטוריוגרפיה שלה.⁹ הביטוי הפשוט ביותר לשינוי גישה זה הוא המעבר מהשימוש הרווח במילה 'גלות' לשימוש במונח 'יהדות התפוצות'. מנגד, חוקרים מציינים כי היבטים של שלילת הגלות עדיין ממשיכים להתקיים בהגות ובשיח של הציונות הדתית. עדיין נעשה שימוש תדיר במונח 'גלות', על משמעויותיו השליליות,

4 שלמה חיים הכהן אבינר (עורך), שיחות הרב צבי יהודה על ספר אורות, ירושלים [חש"ד], שיחה א', תשכ"ז, עמ' ז-יג. וראו על כך בשיעורו של הרב תמיר גרנות, 'הרצי"ה קוק מול השואה', אתר בית המדרש הווירטואלי ע"ש ישראל קושיצקי VBM (שיעור 20).

5 הרב חיים דוד הלוי, 'העלייה: פתרון לאנטישמיות', הארץ (22 במאי 1990).

6 ראו בתוך הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק, איש על העדה: מבחר איגרות, ראינות והצהרות, תל אביב 2011, עמ' 228.

7 שם.

8 לפי הרב ראובן ציגלר, "דמותו של יוסף התנ"כי הייתה מקור השראה לרב יוסף סולובייצ'יק. יוסף דאג בעיקר להבטיח את המשכיות מסורת אבותיו גם כשמקום מגוריו הועתק לארצות נכר". ראו ראובן ציגלר, עוז וענווה: הגותו של הרב יוסף דוב סולובייצ'יק, ירושלים 2018, עמ' 296. לגישה המעלה שאלות בדבר מרכזיות הציונות הדתית בהגותו של הרב סולובייצ'יק, ראו יעקב בלידשטיין, 'הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק כהוגה ציוני-דתי – האומנם?', יהודע עמיר (עורך), דרך הרוח: ספר היובל לאליעזר שביד, ירושלים 2005, עמ' 439-450.

9 ראו: יובל דרור, 'מ'שלילת הגלות' לטיפוח "התודעה היהודית" במערכת החינוך הישראלית 1920-2000', פנים, 24 (2003), עמ' 59-69.

כדי לתאר את מצבם של היהודים החיים מחוץ לישראל, והיקפו אף התרחב כדי לתאר לא רק מיקום גיאוגרפי אלא כביטוי ביקורתי ושיפוטי של ערכים מערביים. וכמו כן, הציונות הדתית עדיין רואה בעלייה לארץ אידיאל דתי.¹⁰

יוצא דופן בעניין זה הוא הרב שג"ר, הידוע בזכות העומק והיצירתיות התיאולוגית של הגותו.¹¹ בכתביו שפורסמו לאחרונה ישנם חיבורים המתמודדים עם כמה מהאתגרים הקשים ביותר הניצבים בפני הציונות הדתית. הרב שג"ר מוכר בעיקר הודות לעיסוקו בפוסט-מודרניזם, ומחויבותו העמוקה לציונות הדתית עולה מכל כתביו. לארץ ישראל הוא מייחס תפקיד מרכזי ואף הקדיש כמה חיבורים להתמודדות עם הפוסט-ציונות.¹² יחד עם זאת, בכתביו הוא מצרד בהבנה מחודשת של יהדות התפוצות וקורא לציונות הדתית ללמוד ממנה ולא לשלול אותה:

האדם מישראל מצווה לזכור את יציאת מצרים תמיד; גם בארצו, תחת גפנו ותאנתו, ילווהו זיכרון הגלות וכאבה. לא באו שנות הגלות הארוכות כדי להתנער מהן, אלא כדי להפנימן גם בהיותנו עם חופשי בארצנו.¹³

בעיני הרב שג"ר, הקמת מדינת ישראל מגלמת בתוכה אפשרויות של גאולה שטרם מומשו, ומתוך כך, מוכרחה הציונות הדתית לשמר בתודעתה היבטים מסוימים של התפוצות. 'התקווה' למשל, היא ביטוי אותנטי לכך:

אל הרטט שאני חש בשעת שירת 'התקווה' מתלווה לא אחת פליאה עמוקה על ההמנון הלאומי שלנו, על המלודיה המלנכולית קמעה שלו. השוו אותו להמנונים הגבריים-צבאיים של עמים אחרים, למשל ל'מרסייז' הצרפתי או להמנון המצרי, שהם מלאי עוצמה וכוח. המדהים הוא ששיר זה מתאר את המולדת מנקודת המבט של הגלות, מתוך התקווה של הנפש ההומייה. המנון זה איננו המנון של עם שנגאל, אלא של עם שמצפה לגאולתו.¹⁴

לאורך שני חיבורים – אחד העוסק בחג הפסח והאחר בחג הסוכות – מזהה הרב שג"ר ממדים ספציפיים של חיי התפוצות שאותם הוא רואה כחיוניים, ולכן על הציונות הדתית להפנימם. בסגנונו האופייני, משתמש הרב שג"ר בסמלים ובמטפורות מחגי ישראל על מנת לבחון שאלות יסוד עמוקות בתאולוגיה ובזהות היהודית. הטקסיות

10 לדוגמאות נוספות ראו דון-יחיא, יהדות, ציונות וגלות (לעיל, הערה 2).

11 לבחינת התמות העיקריות בהגותו של הרב שג"ר, ראו: אביחי צור, 'דקונסטרוקציה דקדושה: מבוא להגותו של הרב שג"ר, אקדמות, 21 (אלול תשס"ח), עמ' 110-139. לסקירה על עיסוקו של הרב שג"ר עם הפוסט-מודרניזם ועל הרלוונטיות של רעיונותיו לאורתודוקסיה האמריקנית המודרנית, ראו במאמרי: Zachary Truboff, 'The Earth-Shattering Faith of Rav Shagar', *Lehrhaus* (7.3.2017).

12 רוב חיבוריו של הרב שג"ר נאספו בקובץ **ביום ההוא**, תל אביב 2012. לסקירה קצרה ראו: ברוך כהנא, 'על קו הקרע', **מקור ראשון**, מוסף שבת (18 במאי 2012). לדיון על ההשלכות הפוליטיות של גישת הרב שג"ר לציונות, ראו: Shlomo Fischer, 'From Yehuda Etzion to Yehuda Glick', *Israel Studies Review*, 32:1 (2017), pp. 67-87; Shaul Magid, 'The Settler Nakba and the Rise of Post-Modern Post-Zionist Religious Ideology on the West Bank', *Tablet Magazine* (19.9.2017). המאמר זמין באינטרנט.

13 הרב שג"ר, שם, עמ' 216.

14 שם.

הדתית של ליל הסדר והמצווה לשבת בסוכה, מדגימות בעיניו דרכים לשילוב השקפת העולם של התפוצות בתוך הציונות הדתית.

סדר פסח: גלות בבית

במאמרו 'גלות בתוך ביתיות': חינוך דתי בעידן פוסטמודרני,¹⁵ בוחן הרב שג"ר את תרומתה הייחודית של הרגישות הפוסט-מודרנית לחינוך ולזהות הציונית-דתית.¹⁶ במקום אחר הוא מגדיר את הפוסט-מודרניזם כ"אבדן האמון בנרטיבים הגדולים, ביעדים מטאפיזיים ובתיאוריות כוללות",¹⁷ ומתאר כיצד הוא מפרק את כלל האידיאולוגיות והתרבויות בקביעה כי "אין אמת, ולבטח אין 'האמת'. בעולם כזה האמת היא מוצר תרבותי".¹⁸ אף שהפוסט-מודרניזם מזוהה בדרך כלל עם אנשי רוח מהמחצית השנייה של המאה העשרים, מסביר הרב שג"ר כי הוא יכול להיגזר גם מהשקפת עולם גלותית: הגלות היא מצב שבו אין בית, אין נקודת אחיזה מסוימת. מציאות של גלות היא מציאות של נדודים, ולא רק במובן הפיזי אלא גם במובן האינטלקטואלי, המנטלי, הרגשי והקיומי. המשמעות העמוקה של נדודים אלו היא ויתור על אמת אחת – על צורת קיום אחת הנחשבת לאמיתית.¹⁹

לאורך מאות שנות הגלות נאלצו היהודים להסתגל שוב ושוב לארצות הרבות שבהן מצאו את עצמם. גם במקרים הבודדים שבהם הם הצליחו להצמיח שורשים, תמיד היה עליהם לזכור שאחיזתם במקום זמנית, במקרה הטוב. לפי הרב שג"ר, נדודיו של העם היהודי והסתגלותו התמידית לתרבויות חדשות, הן שאפשרו לו גם להכיר בתקפותן של פרספקטיבות מרובות, דבר שהיה בעל השלכות כבדות משקל לעיצוב הזהות והחינוך היהודיים: "הגלותיות היא הנכונות להעמיד דברים בספק, היא מעניקה לחינוך את החירות ואת יכולתו להיפתח לכיוונים חדשים, המצויים באמת פעמים רבות מחוץ לבית".²⁰ כמו הפוסט-מודרניזם, החיים בגלות מאלצים את האדם להכיר בכך שכל האמיתות אפשריות, וכך ממוקמת במרכז החשיבה החינוכית הנכונות להטיל ספק ולשאול שאלות. מצב זה אפשר יצירתיות רבה במשך מאות שנים וגרם לחיים היהודיים בתפוצות להמציא את עצמם כל פעם מחדש, בהתאם לתקופה ולמקום.

15 'גלות בתוך ביתיות': חינוך דתי בעידן פוסטמודרני', הרב שג"ר, 'לוחות ושברי לוחות: הגות יהודית נוכח הפוסטמודרניזם' (בעריכת זוהר מאור), אלון שבות תשע"ג, עמ' 209-226 (להלן: גלות בתוך ביתיות). לא ברור אם הוא הושפע ישירות או בעקיפין ממאמרו של אמנון רז-קרוצקין (שני חלקים), 'גלות בתוך ריבונות: לביקורת "שלילת הגלות" בתרבות הישראלית', תאוריה וביקורת, 4 (סתיו 1993), עמ' 23-54; וכן 5 (אביב 1994), עמ' 113-132. בניגוד לרב שג"ר, רז-קרוצקין מתייחס לביקורת של וולטר בנימין על תפיסת הקדמה ההיסטורית והפירוש המחדש של מושגים משיחיים. המאמר ברובו הוא תגובה ישירה לספרו של אילן גור זאב, לקראת חינוך לגלותיות: רב-תרבותיות, פוסט-קולוניאליזם וחינוך שכנגד בעידן הפוסט-מודרני, תל אביב תשס"ד. גור זאב היה הראשון שטען טענה זו בדבר הקשר שבין החוויה היהודית של הגלות ובין הפוסט-מודרניזם.

16 הרב שג"ר, 'לחיות בצמוד לאין: חיים בעולם פוסטמודרני', לוחות ושברי לוחות (לעיל, הערה 15), עמ' 31.

17 הרב שג"ר, 'צדק ומוסר בעולם פוסטמודרני', לוחות ושברי לוחות (שם), עמ' 70.

18 גלות בתוך ביתיות, עמ' 210.

19 שם, עמ' 216.

ואולם כפי שהרב שג"ר מציין, כאשר מאמצים גישה זו בקיצוניות, השלכותיה עלולות להיות הרות אסון. אם הכול ניתן לשאלה ולפירוק, מאבדים החיים היהודיים את היציבות הדרושה להם כדי לשמור על אותנטיות. האלמנטים הפוסט-מודרניים של החיים בתפוצות עלולים להוביל לדבריו ל"כיוונים חדשים" אף שהם "מצויים באמת פעמים רבות מחוץ לבית". כתוצאה מכך, נקודת הקצה של החיים היהודיים בתפוצות היא לעתים קרובות התבוללות.

מנגד, החיים היהודיים בארץ ישראל מציעים דבר שונה בתכלית. במילותיו של הרב שג"ר, הם מעניקים "תחושת ביתיות"²¹. במידה מסוימת, זאת האמת הפשוטה, משום שمولדתו של העם היהודי נמצאת רק בארץ ישראל; אבל מושג זה של ביתיות מדויק גם ברמה האקזיסטנציאלית. לפי הרב שג"ר, יהודיות אינה יכולה לשרוד כדבר כפוי או מלאכותי; עליה להיות נחוות כתחושת שורשיות אותנטית המאפשרת לאדם אינטימיות עם זהותו. בניגוד לחיים הדתיים בתפוצות, שבהם יש ניכור מהחברה הגדולה הסובבת, החיים הדתיים בישראל מתבטאים בכל היבטי החברה: בשפה, בתרבות ובהיסטוריה. הביתיות גם מרמזת לחיבור אל המשפחה שהבית מהווה את סביבתה הטבעית. בהקשר של החיים בישראל, מתורגמת הרגשה זו לתחושה עמוקה של חיבור עמוק עם המשפחה המורחבת – העם היהודי. לפיכך, אדם אינו חי חיים מכודדים אלא נמצא בתוך מארג גדול יותר של מערכות יחסים, המעניק לחייו משמעות ותכלית.

ואף על פי כן, טוען הרב שג"ר, זהות יהודית הבנויה על ביתיות אינה קלה להשגה אפילו בישראל. לעתים קרובות מדי, לחינוך הציוני-דתי צורה כופה, שניתן אולי לתארה כ'אינדוקטרינציה'. במקום להעניק את החופש להטיל ספקות ולשאול שאלות, מסתמך חינוך זה על גישה פטרונית שלפיה הוא מייצג את האמת הבלעדית. כך נוצרת לעתים קרובות זהות יהודית נוקשה ואף שברירית, המסוגלת לקיים את עצמה רק דרך הכחשת אמיתות של אחרים. לדעת הרב שג"ר, כדי שהציונות הדתית תתגבר על מצב זה, היא זקוקה להתמודדות רצינית עם השקפת העולם הגלותית הפוסט-מודרנית. "הביתיות צריכה לעמוד בתשתיתו [=של החינוך], אולם עליה להיות ביתיות רכה וגמישה. יש להבדיל בין הביתיות כאינטימיות לבין הביתיות כקיעוץ. החינוך אינו צריך להציב מסלול ידוע מראש לאדם, אלא לסמן בית שאליו יבחר לשוב בכל פעם מחדש"²². בעיני הרב שג"ר, דבר זה אפשרי רק אם נשלב את תחושת הגלות בתוך תחושת הביתיות. היכולת להטיל ספק ולשאול שאלות היא זו שמנעה מהזהות הדתית להתאבן ופיתחה בה תחושת ענווה כלפי אחרים: "אנו יכולים להיות ציונים, אבל לשמר את רעיון הגלות כחלק מהווייתנו. לא להפוך את הארץ למוחלט, כי אז היא עלולה להפוך לפטיש, לעבודה זרה, לכלא. דווקא הגלותיות יכולה לשמר את האינסופיות של הארץ, וליצור ביתיות שלא תגביל ותנוון"²³.

21 הרב שג"ר בוחן את רעיון הביתיות במגוון דרכים לאורך חיבוריו. בכמה מקומות הוא בוחן גם מושגים של מסורתיות ו'שורשיות מסורתית', כדרך שבה האדם יכול לבטא תחושת אינטימיות עם זהותו. ראו: 'הלכה, הליכה ואמונה', הרב שג"ר, 'להאיר את הפתחים: דרשות ומאמרים לימי החנוכה, תל אביב תשע"ד'; וראו מאמריו בספרו 'לוחות ושברי לוחות (לעיל, הערה 15): 'חינוך ואידאולוגיה' (עמ' 100); 'הדתל"ש: המתחלנים החדשים ואתגרי הציונות הדתית' (עמ' 81).

22 גלות בתוך ביתיות, עמ' 215-216.

23 שם, עמ' 216.

ליל הסדר ממחיש בעיני הרב שג"ר את סוג הגישה החינוכית שמייצרת תחושת גלות בסביבת ביתיות. מצד אחד, אין ריטואל מתאים מליל הסדר כדי להעביר תחושת ביתיות – אמנם לטקסט יש מקום מרכזי בו, אבל הוא אינו מתקיים בבית הספר או בבית המדרש ואינו מחייב נוכחות של רב או של ממסד דתי. הסדר הוא חוויה דתית שמרכזה בבית ובמשפחה, אשר מעבירה את הסיפור היהודי מדור לדור. עבור יהודים שומרי מצוות רבים, הזיכרון של ליל הסדר המשפחתי הוא מרכיב מכונן בזהותם היהודית. הסדר מבוסס לא רק "על הוראה פורמלית ועל הפעלת סמכות" אלא גם על "שיח ספונטני הבנוי משאלות ותשובות".²⁴ בסדר נשאלות שאלות וכל פרט נבחן ונבדק. המנהג עתיק היומין של שאילת שאלות ואף של הטלת ספקות, מהדיר לתוך הסדר הביתי מנטליות גלותית פוסט-מודרנית, ובכך משפיע עמוקות על החוויה. השאלות מחייבות את הנוכחים להכיר בקיומן האפשרי של אמיתות חלופיות, העשויות להיות שונות מאוד מהפרספקטיבה הצרה שבה אנו נוטים לראות את העולם.²⁵ "השיח של ליל הסדר אינו אמור ליצור תכנות משעבד, אלא להיפך: לאפשר יצירה מחודשת הבנויה על פירוש מחדש של אירועי העבר".²⁶ בסופו של דבר, מדגישה חוויית הסדר את האפשרות האמיתית ליצור תחושת 'גלות בבית'. במילותיו של הרב שג"ר, הסדר מגלם מודל חינוכי ייחודי: "לימוד דרך דיאלוג מהמקום האינטימי של המשפחה, מחד גיסא, ושמירת הסקרנות הספונטנית של התלמיד ועידוד הקושיות כפתח לגאולה והתחדשות, מאידך גיסא".²⁷ זהו מודל שניתן להשיגו באמצעות שילוב הביתיות של החיים בישראל עם פתיחות לספקות ולשאלות המאפיינים את החיים בתפוצות.²⁸

'בסוכות תשבו': ישראל והתפוצות תחת אותו צל

בדרשתו 'שבעים פרים וסוכה אחת: ארץ ישראל, לאומיות והתפוצות',²⁹ בוחן הרב שג"ר מקבץ מתחים דומה בין החיים בישראל ובתפוצות, המתקיים סביב סוגיית הלאומיות היהודית. הוא טוען שהן הערך הפרטיקולרי והן הערך האוניברסלי בהגות הסוכות הם אותנטיים לעם היהודי. דאגתו היא כי בחיפוש אחר שמירה על מדינה יהודית, עלולה ישראל לאבד את הרגישות המוסרית האוניברסלית שאותה הרוויח העם היהודי בהיותו מיעוט תרבותי בגלות. הרב שג"ר סבור שבלעדי רגישות מוסרית אוניברסלית זו, עלולה הלאומיות היהודית להפוך למושחתת על ידי כוחה שלה.

24 שם, עמ' 220.

25 שם, עמ' 221.

26 שם, עמ' 220. הרב שג"ר מציין כי הגלותיות קיימת בליל הסדר גם בשל העובדה הפשוטה שההגדה אינה עוסקת באופן גלוי בארץ ישראל; היא מבטאת כמיהה 'לשנה הבאה בירושלים הבנויה', כשהעם היהודי יזכה שוב בגאולה, אך גם מכירה בכך שעד אז, היהודים חיים במצב של גלות.

27 שם, עמ' 222.

28 לניתוח ההשלכות של גישת הרב שג"ר בבתי ספר ציוניים דתיים ובספריותיהם, ראו: צבי לשם, 'תפקיד הספרייה והספרן בבית הספר הציוני-דתי הפוסט-מודרני באור החזון החינוכי של הרב שג"ר', מים מרלין, 27 (2016).

29 'שבעים פרים וסוכה אחת: על ארץ ישראל, לאומיות וגלותיות', הרב שג"ר, בצל האמונה: דרשות ומאמרים לחג הסוכות, תל אביב תשע"א, עמ' 113-132 (להלן: שבעים פרים).

כדי לבטא דינמיקה זו, פונה הרב שג"ר לכתביו של המהר"ל, בחיבורו **נצח ישראל**. בפרק הראשון שואב המהר"ל מהמטפיזיקה האריסטוטלית, וטוען שכל לאום נמשך באופן בלתי נמנע לארץ מסוימת, כחלק מתכנית הבריאה האלוהית. על כן, כל חריגה מתכנית זו תהיה בגדר סטייה בלתי טבעית. אולם המהר"ל מספק תוכנה מפתיעה: "כי הגלות בעצמו הוא ראייה והוכחה ברורה על הגאולה: וזה כי אין ספק כי הגלות הוא שינוי ויציאה מן הסדר – שהשם יתברך סידר כל אומה במקומה הראוי לה, וסידר את ישראל במקום הראוי להם, שהוא ארץ ישראל"³⁰. אם מקומו הטבעי של העם היהודי הוא בארץ ישראל, אזי הגלות היהודית היא בהכרח מצב זמני כי "וכמו שחוזר כל דבר ודבר אל מקומו, כך חוזרים החלקים המפוזרים והנפרדים להיותם כלל אחד"³¹. בשורות ספורות אלה מוצא הרב שג"ר חלק ניכר מלבה של ההגות הציונית-דתית. לפי המהר"ל, עם ישראל הוא לאום המחובר בקשר בל יינתק לארץ ישראל. למרות הגלות שאלה הושלך לפני אלפי שנה, הוא עתיד לחזור לארץ ישראל, במסגרת מימוש תכנית האל. ואולם, המהר"ל, כפי שמציין הרב שג"ר, מצויר תמונה מורכבת יותר. בהמשך החיבור הוא כותב כי יכול אדם לחשוב "כי עיקר שפלת ישראל שהם פוזרים בין העמים [...] שאי אפשר שיהיה חסרון באומה יותר מזה שהוא פוזרה בכל העולם מקצה אל קצה, עד שיאמרו האומות כי אי אפשר לומר עם זה שיהיה נשאר אצל ישראל שום דביקות אלוקי"³² – אולם במציאות, האמת הפוכה, "כי ישראל הם עיקר העולם [...] ולכך נתפזרו בכל העולם, שכך הוא ראוי לאומה שהיא כל העולם, שיהיה מקומם בכל העולם"³³. מכאן מסיק הרב שג"ר את המסקנה המתבקשת: אם עם ישראל הוא אכן "עיקר העולם", וכתוצאה מכך פוזר לארבע קצותיו, אזי "המצב האותנטי של היהודי הנו דווקא בגלות, וארץ ישראל אינה שייכת למצב טבעי זה"³⁴. אף שלכאורה קריאה זו סותרת את מה שכתב המהר"ל קודם לכן, המהר"ל משתמש בה באופן ברור בפירוש סיפור המרגלים, החוזרים ממסעם לכנען ובאמתחתם דיווח שלילי, הגורם לבני ישראל לסרב להיכנס לארץ. ההבנה הפשוטה של תגובה זו היא, שהעם חסר את הביטחון והאמונה הנדרשים לו כדי להתגבר על המכשולים הניצבים בפניו. אולם המהר"ל מציינ סיבה עמוקה יותר הנמצאת בבסיס סירובם:

כי כל הדברים הטבעיים משתוקקים אל מקומם הטבעי. ואם היה הארץ לישראל מקום טבעי, והיו משתוקקים אל הארץ, היה נשאר זה נצחי. אבל היה כאן ההפך, שכבו בכיה של חנינם, ולא רצו לבוא אל הארץ. לכן מורה זה שאין הארץ מקום הטבעי לישראל, ולכך לא היו נשארים שם.³⁵

לרבים בציונות הדתית, מילים אלה יכולות להישמע כדברי כפירה – כיצד ייתכן שמקומו הטבעי של העם היהודי אינו ארץ ישראל? ואף על פי כן, לדעת הרב שג"ר, המהר"ל משמיע כאן טענה כבדת משקל באשר למהות החיים היהודיים בתפוצות:

30 המהר"ל, **נצח ישראל**, ירושלים 2015, פרק א. מובא בתוך שג"ר, **שבעים פרים**, עמ' 114-115.
 31 **שבעים פרים**, שם.
 32 שם, עמ' 119.
 33 שם.
 34 שם, עמ' 120.
 35 שם.

"ליהודי ולאומה הישראלית בכללה יש מצד טבעם שאיפות רוחניות גבוהות, כיסופים נאדרים, ולכן האומה אינה יכולה להיאחז במקום מסוים ולראות בו את חזות הכול [...] מקומה הוא מעבר למקום מסוים וזהותה היא מעבר לגבולות הלאום הצרים".³⁶ המהר"ל מצביע על ממד מוסרי אוניברסלי עמוק בעם היהודי, ואין הוא יחיד בהבנתו זו. לדעת הרב שג"ר, הוגים יהודים מודרניים כגון הרמז כהן ופרנץ רוזנצוויג, החזיקו גם הם בדעה שהשליחות הדתית האוניברסלית של העם היהודי קשורה באופן עמוק בחיים יהודיים בתפוצות.

הקריאה במהר"ל מעמידה אותנו, בסופו של דבר, בפני סתירה מהותית – מהו מקומו הטבעי של העם היהודי – האם בארץ ישראל או בתפוצות?³⁷ במקום להציע פתרון קל, טוען הרב שג"ר כי העם היהודי נמצא בבית בשניהם, ומצוות הסוכה ממחישה את הדרכים שבהן משתלבת פרספקטיבת התפוצות בתוך ארץ ישראל. חוויית המגורים בסוכה מגלמת אלמנטים הן של החיים בישראל והן של הגלות. ברמה הפיזית, המצווה לשבת בסוכה קשורה ישירות למחזור השנה החקלאי בארץ ישראל; ברמה הרוחנית, היא ביטוי לגאולה: הסכך מסמל את ענני הכבוד ומאפשר לנו לחוש את נוכחותו של האל מטרים ספורים מעל ראשנו. המקום היחיד הנוסף שזוכה לתיאור דומה הוא ארץ ישראל. חוויית השהות בסוכה, בנוסף להיותה "מבטאת את גאולתם של ישראל" (עמ' 121), היא גם המקום שבו אנו חווים תחושת גלות, ועוזבים את נוחות ביתנו, גם אם באופן זמני.³⁸ לא זו בלבד שהסוכה איננה מבצר מגן, היא "סוכת עראי" שניתן להפילה בקלות, "סוכת דוד הנופלת".³⁹

הלאומיות היהודית, בעיני הרב שג"ר, צריכה להיות כמו הסוכה, השומרת על תודעה שבין דירת קבע לדירת עראי:

היהודי, דווקא משום היותו 'עיקר העולם', חייב לעבור דרך הפיזור הגלותי הכלל-עולמי, וכך להשעות מעליו את הטבע הפרטיקולרי [...] יש להבין כי הדרך לארץ ישראל, לממשלה ולטריטוריה, עוברת בגלות, וכי גלות זו אינה מתפקדת כעניין היסטורי גרידא, כעונש על חטאי העבר, אלא כממצפת את היכולת להיאחז בארץ ולהכות בה שורשים. הגלות הראויה לישראל מצד מעלתה היא המהווה את השייכות של היהודי לכלל העולם, והיא המביאה להיאחזותם של ישראל בנחלתם בלא להצטמצם ללוקליות צרת אופקים ולפטריוטיזם נוקשה.⁴⁰

36 שם, עמ' 119-120.

37 האופן שבו מבין המהר"ל שאלה זו הוא דוגמה קלאסית למה שאבינעם רוזנק מכנה 'אחדות ההפכים'. מעניין לציין כי לגישתו הכללית של הרב שג"ר בסוגיה זו ואחרות מאפיינים דומים רבים להסברו של רוזנק על רעיון זה. ראו: Avinoam Rosenak, 'Modernity and Religion: New Explorations in the light of the "union of opposites"', Meir Sleider (ed.), *Rabbinic Theology and Jewish Intellectual History – The Great Rabbi Loew of Prague*, Oxon 2012, pp. 133-161.

38 לפי ספר המנהיג, הלכות סוכה; ספר המהרי"ל, הלכות סוכה – הגלות שבעיובת הבית כדי לגור בסוכה היא פסגת התהליך של תשובה וכפרה שמתחיל בראש השנה, ממשיך ביום הכיפורים ומסתיים בסוכות.

39 שבעים פרים, עמ' 121.

40 שם, עמ' 121-122.

הפרטיקולריות זקוקה לאוניברסליות; בלעדיה ייחשף עם ישראל לסכנה של "להתייחס לזר החי בקרבנו כפי שהתייחסו אליו אומות העולם"⁴¹. הישיבה בסוכה נועדה למנוע מצב זה כי, בדומה לפסח, היא משמשת תזכורת לגלות שלנו במצרים. הקב"ה אומר לעם היהודי: "בַּסֶּכֶת תֵּשְׁבוּ שְׁבַעַת יָמִים [...] לְמַעַן יֵדְעוּ דַרְתֵּיכֶם כִּי בַסֶּכֶת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (ויקרא כג, מב-מג). על ידי זיכרון מצרים, מחזקת הסוכה את הצינוי האלוהי "וְאֶהְיֶה אִתְּם אֶת הַגֵּר כִּי גֵרִים הֵייתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (דברים י, יט). אם לא יופנם ציווי זה, תסתכן הלאומיות היהודית באיום של שוביניזם עמוק:

ההתמסרות לכוח ולעוצמת היד המדכאת, הנובעת מהיעדר האמונה בקב"ה, מנוגדת לזיכרון ולרגישות המתעוררת בעקבותיו, שהתורה באה להנחיל לעם היורש את הארץ.⁴²

חוש מוסרי זה מתפתח באמצעות הפנמת חוסר הביטחון והפגיעות שמאפיינים לעתים קרובות את חיי התפוצות. טרם כניסתם לארץ ישראל, מזהיר משה את בני ישראל מפני הסכנה הטמונה בישיבה בארץ ובשגשוג, העלולים בסופו של דבר להוביל אותם לפנות מדרכי האל ולשכוח את חוויית העבדות במצרים ואת גאולתו הנסית של הקב"ה. סכנת היהירות, הביטחון המופרז וההתאהבות בכוח.⁴³ ללא תחושת התלות הבסיסית באלוהים, יהפוך העם היהודי עיוור לחולשותיו.

הלאומיות היהודית בימינו נתונה בסכנה דומה, אלא אם כן תחדור לתוכה תודעה עמוקה של חיים יהודיים בגלות: "תודעת חוסר הביטחון המאפיינת את הגלות חייבת לשרות בתוככי הביטחון שלנו כיושרי הארץ. אם לא כן, הביטחון הזה יהפוך ליוהרה של 'כוחי ועוצם ידי'".⁴⁴ העידון בא מחוויית חוסר הביטחון של הגלות, המומחש בישיבה בסוכה, מקום בו האדם "מוותר על כוחו ומטיל יתרו על האלוקים".⁴⁵ בלעדי חוויה זו, הלאומיות היהודית "תהפוך נוקשה ואטומה" קלה למדי.

משלילת הגלות לשותפות עמה

לתובנה המורכבת של הרב שג"ר בדבר הצורך לשלב ערכים והשקפת עולם 'גלותיים' אל תוך הציונות הדתית, יש השלכות חשובות גם על הציונות הדתית בתפוצות וגם על יחסי ישראל והתפוצות בכלל. אם תכלית קיומה של הקהילה הציונית-דתית בתפוצות היא לעלות לישראל – מה קורה כאשר היא מבינה שרוב חבריה לעולם לא יגשימו יעד זה? הרב טולי הרצשטרק, מנהל תיכון דתי בריברדייל שבניו יורק, אמר לאחרונה: עלייה היא אידיאל, ואנו מחנכים לכך בבתי הספר שלנו. יחד עם זאת, המציאות היא שהרוב המוחלט של התלמידים שלנו יישארו בתפוצות [...] אני מאמין כי עלינו לשאוף לאידיאל זה; אולם כאשר האידאליזם הופך ל'משחק סכום אפס',

41 שם, עמ' 123.

42 שם, עמ' 124.

43 דברים ח, י-יח.

44 שבעים פרים, עמ' 124.

45 שם.

הוא הופך לאידאולוגיה. עלינו להחזיק ולחנך לאידיאלים שלנו ובאותו זמן להכיר במציאות ולחנך את התלמידים שלנו לקראת החיים האמיתיים שמצפים להם. כל זה דחף אותי לבחון שוב את שאלת הציונות הדתית בתפוצות.⁴⁶

אף שהרב שג"ר אינו מטיל ספק במרכזיותו של ערך העלייה, השקפתו יכולה לספק מסגרת ייחודית לציבור הציוני דתי החי בתפוצות. בניגוד לרוב הוגי הציונות הדתית, הוא רואה ערך דתי חיובי לכתחילה בחיים בתפוצות וצורך חיוני להתפתחות זהותה של הציונות הדתית בישראל.

בתקופה שבה מתגברים המתחים בין ישראל והתפוצות, גישתו המורכבת של הרב שג"ר עשויה לסייע בגישור הפערים. על פי רוב מואשמת יהדות התפוצות, בעיקר החלק הלא-אורתודוקסי בה, כמי שגרמה לקרע בעם היהודי, בכך שהיא הטילה ספק בעיקר החשוב ביותר של המהות היהודית, פקפקה בו והעזה לחשוב עליו מחדש. ולא זו בלבד, אלא שהיא אימצה ערכים אוניברסליים, שלעתים עומדים בסתירה ללאומיות היהודית. לפי הרב שג"ר, אלה הם בדיוק המאפיינים שיהדות התפוצות יכולה לתרום לציונות הדתית כדי למנוע ממנה ליפול לתוך הנוקשות וצרות הראייה המסוכנת האורבת לה. גישתו זו יכולה להצמיח תחושת שותפות עמוקה יותר בין שתי הקהילות, כאשר כל צד יכול להיתרם מהצד שכנגד.

עלינו לזכור שהרב שג"ר מתאר את התפוצות כסוג של אידיאל אף שהוא עצמו מעולם לא חי מחוץ לארץ ישראל ומעולם לא חווה על בשרו חוויית גלות משמעותית. הוא רואה היבטים מסוימים שלה כאידיאליים דווקא מתוך נקודת מבטו כציוני דתי החי בישראל, אשר מזהה את הסכנה הגלומה בכור מחצבתו. לא ברור באיזו מידה הוא אכן האמין בכנות בערך החיובי שיש בהמשך החיים היהודיים בתפוצות, אך ככל הנראה הוא הבין, כי ככל שתתקבע הציונות הדתית בשלילה ודחייה גורפות שלהם, כך היא עצמה תחמיץ את ההזדמנות להתמודד עם הרעיון הטמון בגלותיות ולצמוח ממנו. בשעתו, הכיר הראי"ה קוק בכך שהעם היהודי מפוצל ומפורד וראה בכל פלג וקבוצה בו שיקוף של היבט אחר בייעורו של העם היהודי. המציאות המפורדת נוצרת מכך שכל צד רואה רק את השלילי שבזולתו: "יסודתו של הפירוד היא בצדדים השליליים שכל כח רואה בחברו".⁴⁷ אם כל סיעה תהיה מסוגלת לראות גם את המעלה שבצד האחר, ואת מה שהיא יכולה לקבל ממנו ולהיתרם ממנו, היא תוכל לממש את החזון הרוחני שלה עצמה.

כתביו של הרב שג"ר מציעים ראייה כזאת; לתפיסתו, הציונות הדתית בישראל זקוקה לאוניברסליות של יהדות התפוצות ולעמדה חסרת הביטחון המטילה ספק ושואלת שאלות, ועליה להחדיר ערכים אלה לחינוך, לזהות וללאומיות הציונית דתית בישראל. היא איננה נדרשת לוותר על עקרונות היסוד שלה אלא להיפתח לאפשרויות אחרות שיכולות להצמיח אותה ולהציל אותה ממנה עצמה.

46 מתורגם מתוך, Tully Harcsztark, 'Thoughts on Religious Zionist Education in America', *Libi B'Mizrach: Essays and Reflections on Religious-Zionism, International Rabbinic Fellowship*. המאמר זמין באינטרנט.

47 אורות, ירושלים תשנ"ג, עמ' עא.